

Сторінки історії

УДК 378.2:63.001.8:323.
3-057.34
© 2020

М.М. ВОЛЬФ — УЧЕНИЙ, ЯКИЙ ЗАПРОВАДИВ ПЛАНОВІСТЬ ТА МЕТОДОЛОГІЮ НАУКОВОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

В.А. Вергунов

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, академік НААН
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: dnsgh_uaan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5476-4845*

Надійшла 15.05.2020

Мета. Розкрити знакові віхи життєвого і творчого шляху, узагальнити основні наукові здобутки талановитого вченого-аграрія, організатора вітчизняного галузевого дослідництва та сільськогосподарської освіти Мойсея Михайловича Вольфа. **Методи.** Загальнонаукові — аналіз, синтез, класифікація; історичні — проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний. **Результати.** Висвітлено внесок ученого у становлення Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції, Сільськогосподарського наукового комітету України, Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР, Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені В.І. Леніна. Показано його роль у поширенні професійної освіти як члена Комісії з сільськогосподарської освіти в Наркомземі України. Розкрито творчі ініціативи М.М. Вольфа із уведення у галузевий освітній процес курсу «Аграрна економіка», відкриття статистичного факультету при Харківському інституті народного господарства. **Висновки.** Систематизовано наукову спадщину вченого за напрямками: агрономія; економіка та організація сільського господарства; статистика; ведення й історія вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи; методологія проведення наукового експерименту та його математичне обґрунтування. Доведено, що М.М. Вольф став засновником, теоретиком і практиком запровадження плановості в розвиток сільського господарства УСРР, а також кон'юнктурної сільськогосподарської статистики.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна справа, сільськогосподарська освіта, агрономія, аграрна економіка, статистика, плановість.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202009-10>

Одним із базових напрямів сучасної історії аграрної науки в Україні є дослідження інтелектуальних біографій її відомих представників. Це дає можливість репрезентувати вітчизняні пріоритети в сучасному інформаційному просторі, сприяє формуванню уявлень про цілісний процес організації сільськогосподарської дослідної справи та поширення галузевої освіти. Дослідження творчої спадщини учених-аграріїв допоможе відродити в Україні національну ідею та забезпечити єдність і спадкоємність поколінь. З огляду на це, основоположним сегментом досліджень з історії вітчизняної сільськогосподарської науки має стати аграрна біографістика. Розвиток цього напрямку є особливо актуальним сьогодні, коли активізується біографістика гуманітарних сфер знання, учені яких постраждали від політичних репресій більше, ніж дослідники природничих дисциплін. Водночас українська аграрна наука також зазнала істотних утисків і деформацій. Свідченням цього є життя і діяльність талановитого вченого першої третини минулого століття державного діяча Мойсея Михайловича Вольфа. Він був ініціатором та ідейним натхненником створення багатьох галузевих наукових установ та освітніх інституцій, розробником законодавчих документів з організації дослідної справи в УСРР, сприяв наданню їм державної ваги.

Окремі напрями діяльності та надбання М.М. Вольфа розкрито в наших попередніх виданнях і публікаціях інших авторів [1, 2, 4–6]. Віддати належне вченому, ще раз переосмислити його вагомий внесок у розвиток галузевої наукової думки, участь у розбудові вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи спонукає прийнята Верховною Радою України Постанова № 325-ІХ від 3.12.2019 г. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв в 2020 р.» (зі змінами) щодо святкування 140-річчя від дня його народження.

Метою досліджень є науково-історичний аналіз життєвого і творчого шляху М.М. Вольфа, узагальнення його результативних творчих пошуків із формалізації вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи та поширення галузевої освіти, розроблення основ агрономії, економіки та

організації сільського господарства, статистики, ведення й історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, методології наукового експерименту та його математичного обґрунтування.

Методи досліджень. Дослідження ґрунтується на принципах історичного пізнання: об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація) і структурно-функціональні методи. Увагу приділено історичним методам дослідницького пошуку: проблемно-хронологічному; порівняльно-історичному; ретроспективному; біографічному.

Результати досліджень. Народився Мойсей Михайлович у квітні 1880 р. у м. Шклове Могилевської губернії (нині — Гомельська область Республіки Білорусь) у незаможній єврейській родині, що мала 8 дітей. У 1896–1901 рр. він навчався у Гори-Горецькому землеробському училищі. У 1902 р. вступив на єдине відведене для євреїв місце до Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва (м. Пулави Люблінського воєводства Царства Польського). Разом із навчанням Мойсей Михайлович займався політичною діяльністю як член Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) меншовиків, брав участь у роботі Об'єднуючого з'їзду РСДРП у Стокгольмі (Швеція). Навесні 1904 р. він разом із іншими студентами виступив проти дисциплінарних судів, за що був відрахований із навчального закладу. Незважаючи на дозвіл Міністерства освіти знову вступити до ЗВО, у другій половині 1904 р. М.М. Вольф переїжджає до Чернігова, де працює у лабораторії ґрунтознавства Чернігівського губернського земства. Знову активно бере участь у діяльності тепер уже Чернігівського осередку РСДРП. Наприкінці 1905 р. з політичних мотивів, пов'язаних із загрозою арешту, він переходить на нелегальне становище і переїжджає до Москви, де до початку 1908 р. працює під прізвищем Семен Семенович Семенов на різних текстильних заводах (Прохорова, Шредера, Бромлеїв) [1].

Навесні 1908 р. Мойсей Михайлович звертається до Міністерства освіти з проханням дозволити скласти екстерном іспити

в Петровській землеробській академії, що робить успішно і отримує диплом агронома. Загострення туберкульозу спонукало його влітку 1908 р. переїхати на південь до Катеринослава, скориставшись запрошенням губземства для практикантів провести спеціальні польові досліді на сільсько-господарській дослідній станції.

Набувши практичного досвіду, восени 1908 р. він очолює постановку колективних дослідів із мінеральними добривами у Слов'яносербському повіті (нині Луганська область). Взимку 1908 р. та у 1909 р. М.М. Вольф опрацьовує і систематизує отримані результати польових досліджень ґрунтів. Наступного року вони були надруковані у двох томах (ч. 1 — 149 с. та ч. 2 — 306 с.), а також додатковим окремим виданням (Х., 306 с.). Якщо перша частина вийшла у співавторстві з учителем М.М. Вольфа — Б.М. Рожественським, то інші дві — як самостійні. В них він чи не першим у країні застосував математичну теорію ймовірності для оцінки результатів польових досліджень, тим самим заклавши підвалини використання математичного моделювання агробіо-процесів.

У 1909 р. Мойсей Михайлович перейшов на постійну роботу завідувачем відділу хімії Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції і став одним із її розбудовників. Крім завідування відділом, у 1910–1919 рр. він очолює ще і дослідне поле станції, а в 1909–1915 рр. працює помічником директора установи. М.М. Вольф бере участь у розгортанні вітчизняного ґалузевого дослідництва як організації [6], а у спеціальній статті для «Южно-Русской сельскохозяйственной газеты» за 1911 р. (№ 9) викладає свої міркування щодо його обласної побудови. З 15 жовтня 1910 р. він стає активним членом Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, а з 1912 р. входить до складу редколегії його друкованого органу — «Агрономічного журналу» [1].

Із початком Першої світової війни у 1915 р. учений був мобілізований до армії рядовим піхотинцем, а наступного року став каноніром Стрілецької артилерійської бригади. На особисте прохання директора Харківської ОСГДС Б.М. Рожественського до царя

Миколи II його відкликають з діючої армії (з 15 квітня по 15 травня 1916 р.) для виконання польових робіт на станції.

З надією на краще майбутнє він сприйняв Лютневу революцію 1917 р. і був обраний членом Армійського комітету II Армії Південно-Західного фронту. Від армійської меншовицької організації Мойсей Михайлович бере участь у Петроградській партійній конференції (грудень 1917 р.). На початку 1918 р. він повертається для праці на Харківській ОСГДС у відділ рільництва. У 1919 р. відмежовується від меншовицької ідеології [5].

Після встановлення у лютому 1920 р. на переважній частині українських земель радянської влади М.М. Вольф завзято долучається до створення земельних органів, Харківського губернського земельного управління, а потім Народного комісаріату земельних справ УСРР (НКЗС УСРР). 17 квітня 1920 р. він призначається заступником наркома земельних справ УСРР. У серпні того самого року вступає до лав КП(б)У. Стає головою Оргбюро з проведення Першого Всеукраїнського агрономічного з'їзду, який відбувся 13–22 листопада 1920 р.

Згідно з Постановою Колегії НКЗ УСРР від 25 листопада 1920 р. Мойсей Михайлович призначений завідувачем сільськогосподарського відділу відомства. Він ініціює організацію обласних управлінь з сільськогосподарської дослідної справи як самостійних інституцій у сфері державного управління, стає одним із розробників спочатку Декрету, а потім Постанови РНК УСРР щодо визнання організації дослідної справи в УСРР завданням державної ваги. 24 лютого 1921 р. учений був призначений членом Колегії НКЗС УСРР, а з серпня — членом правління Всеукраїнського бюро з дослідної справи та Харківського обласного управління з дослідної справи. Через загострення туберкульозу навесні 1921 р. на 5 місяців стає прикутим до ліжка.

У вересні 1921 р. М.М. Вольф призначений відповідальним за ведення сільськогосподарської дослідної справи у профільному наркоматі, наступного року обраний членом правління Всеросійського бюро з дослідної справи. Завдячуючи йому, восени 1920 р. НКЗС УСРР першим запровадив плановість,

що потім підтримали інші наркомати. Мойсей Михайлович є розробником положення про Планову комісію, і як її голова він виступив із доповіддю про відновлення сільського господарства на сесії ВУЦВК 18 травня 1922 р. Дещо раніше, 25 березня 1922 р., учений став автором «Положення про Вільні економічні наради». Завдяки йому планування народного господарства перетворюється в енциклопедичне поняття. Так, М.М. Вольф став засновником, теоретиком і практиком упровадження плановості в розвиток сільського господарства УСРР [3].

З 23 березня 1922 р. Мойсей Михайлович стає членом правління Всеукраїнського товариства насінництва. На Нараді діячів сільськогосподарської дослідної справи, скликаній 2 травня 1922 р., він обирається головою Всеукраїнського бюро з дослідної справи, наприкінці того самого місяця входить до складу Редакційної комісії НКЗС УСРР. З 3 червня 1922 р. він представляє інтереси цього відомства як член колегії у наркоматі освіти, Держплані, Центральній комісії Післяголоду, Укрконцескомі, а також, з 18 липня 1922 р., входить до складу Комісії у справах заповідника «Асканія-Нова». Наступного дня він був призначений членом Комісії з сільськогосподарської освіти в Наркомземі. М.М. Вольф є активним учасником першої сесії Ради з сільськогосподарської дослідної справи України (м. Харків, 30 грудня 1922 — 3 січня 1923 р.). З 27 січня 1923 р. учений обраний членом малої Президії Всеукраїнського центрального виконавчого комітету, а влітку 1923 р. — членом Президії Держплану УСРР та 24 жовтня 1923 р. — головою Планової Комісії НКЗС УСРР [5].

З 29 грудня 1923 р. Мойсей Михайлович стає членом секції рільництва Сільськогосподарського наукового комітету України, а з наступного року очолює його економічну секцію та Комісію боротьби з посухою. З 21 червня 1924 р. по 21 лютого 1925 р. виконує обов'язки голови Президії СГНКУ, ініціює видання друкованого органу «Сельскохозяйственное опытное дело» державною мовою.

М.М. Вольф сприяє створенню науково-дослідної кафедри ґрунтознавства НКО УСРР при Харківському інституті сільського господарства і лісівництва ім. Г. Раковського

(24 листопада 1924 р.), 7 квітня 1925 р. презентує розроблений план розвитку та відновлення Лісостепу УСРР.

За рішенням РНК УСРР від 28 січня 1926 р. його звільняють з посади члена Колегії НКЗС УСРР у зв'язку з призначенням керівником Центрального статистичного управління УСРР. Завдяки йому вже в перший рік державна статистика України мала опрацьований організаційний план робіт. Мойсей Михайлович є ініціатором створення окружних статистичних бюро. За його участі вперше з'явилася кон'юнктурна сільськогосподарська статистика, почали розробляти баланси народного господарства, а також було підготовлено описи округів і демографічні описи. Також серед новацій — підрахування й оприлюднення результатів галузевого народного господарства у нових адміністративних округах, публікація матеріалів щодо закладів профосвіти і політпрофосвіти [1].

З 1927 р. М.М. Вольф за сумісництвом викладає курс «Економіка сільського господарства» у Харківському СГІ. Крім того, з 1927 р. стає членом Науково-консультаційної ради при НКЗС УСРР. На початку 1928 р. переїжджає до Москви у зв'язку з призначенням заступником наркому радгоспів СРСР. У 1929 р. його також призначають головою сільськогосподарської секції Держплану СРСР і членом Колегії Наркомзему РСФРР. З ініціативи М.М. Вольфа у складі НКЗ СРСР організовано сектор обліку і статистики сільського господарства. У 1931 р. він виступив з ініціативою заснувати навчально-дослідні радгоспи у союзних трестах. Учений став розробником концептуальних підходів щодо 5-річного плану розвитку сільського господарства СРСР, за що був звинувачений у нехтуванні марксистсько-ленінськими підходами до «класової боротьби» [4].

Разом із М.І. Вавиловим бере безпосередню участь у створенні ВАСГНІЛ. 25 червня 1929 р. згідно з постановою РНК СРСР і підпорядкованістю наркомату землеробства СРСР із початку роботи Академії до свого арешту Мойсей Михайлович обіймає посаду другого віце-президента та члена Президії Академії. Бере участь в роботі XVI конференції ВКП(б) від Держплану СРСР. У червні та восени 1929 р. як один із кращих знавців

вітчизняного сільського господарства двічі відвідує США. За результатами поїздки робить спеціальну доповідь на I Всесоюзній конференції аграрників-марксистів у Москві 20–27 грудня 1929 р. [1].

Перший його допит відбувся 15 лютого 1930 р. щодо організації і «шкідництва» в розгортанні галузевої дослідної справи та контрреволюційної змови в сільському господарстві. На II Міжнародному конгресі ґрунтознавців у Ленінграді 25–30 червня 1930 р. М.М. Вольф виступає з пленарною доповіддю від СРСР «Планове розміщення галузей сільського господарства у зв'язку з ґрунтами». Він мав безпосереднє відношення до створення 22 травня 1931 р. Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, з 21 червня 1932 р. стає членом її Президії.

За контрреволюційну діяльність у галузі сільського господарства, що отримала назву «Справа Конара-Вольфа-Коварського»,

9 січня 1933 р. був заарештований і засуджений до найвищої міри покарання — розстрілу за політичними ознаками. Вирок виконали 12 березня 1933 р. Мойсей Михайлович похований на Ваганьківському кладовищі в Москві. Ухвалою військової Комісії Верховного Суду СРСР 12 березня 1957 р. був реабілітований [5].

Творча спадщина вченого налічує понад 100 наукових праць із питань агрономії, економіки та організації сільського господарства, статистики, організації ведення й історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, а також методології проведення наукового експерименту та його математичного обґрунтування. Є напрацювання, що застосовується і дотепер, наприклад «Сніп Вольфа» — це стандарт при оцінці врожаю зернових культур у польовому досліді (1908). З ім'ям М.М. Вольфа також пов'язують запровадження НЕПУ в Україні та й ще на півроку раніше, ніж у РРФСР [2].

Висновки

М.М. Вольф — талановитий організатор вітчизняного галузевого дослідництва. Він ініціював організацію обласних управлінь з сільськогосподарської дослідної справи як самостійних інституцій у сфері державного управління. Брав активну участь у діяльності Всеукраїнського та Всеросійського бюро з дослідної справи, Харківського обласного управління з дослідної справи. Учений доклав зусиль до становлення Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції, Сільськогосподарського наукового комітету України, Науково-консультаційної ради при НКЗС УСРР, ВАСГНІЛ.

Був активним членом галузевих консультативних інституцій — Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, Всеукраїнського товариства насінництва. Сприяв поширенню сільськогосподарської освіти в Україні як член Комісії з сільськогосподарської освіти в Наркомземі України.

М.М. Вольф став ініціатором упровадження курсу «Аграрна економіка» в галузевій освітній процес, відкриття статистичного факультету при Харківському інституті народного господарства, а також науково-дослідної кафедри ґрунтознавства НКО УСРР при Харківському інституті сільського господарства і лісівництва ім. Г. Раковського. Він доклав зусиль до становлення системних наукових досліджень з агрономії, економіки та організації сільського господарства, статистики, ведення й історії вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, а також розроблення методології проведення наукового експерименту та його математичного обґрунтування. М.М. Вольф став засновником, теоретиком і практиком запровадження плановості для розвитку сільського господарства УСРР. За його участі уперше з'явилася кон'юнктурна сільськогосподарська статистика.

Verhunov V.

National Scientific Agricultural Library of the NAAS, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: dnsbg_uaan@ukr.net; ORCID:

0000-0002-5476-4845

M.M. Wolf — a scientist who implemented the planning and methodology of the scientific experiment for agriculture of Ukraine

Goal. To reveal the significant milestones of life and creative path, to summarize the main scientific achievements of the talented scientist agrarian, organizer of domestic industry research, and agricultural education Moisei Mykhailovych Wolf. **Methods.** General scientific — analysis, synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical, retrospective, biographical. **Results.** The contribution of the scientist to the formation of the Kharkiv Regional Agricultural Research Station, the Agricultural Scientific Committee of Ukraine, the Scientific Advisory Board of the NKSA of the UkrSSR, the All-Union Academy of Agricultural Sciences named after VI Lenin is highlighted. His role in the spread of vocational education as a member of the Commission on Agricultural Education in the People's Commissariat of Land of Ukraine is shown. The creative initiatives of M. Wolf are revealed on the

introduction of the course «Agricultural Economics» in the sectoral educational process, as well as on the opening of the statistical faculty at the Kharkiv Institute of National Economy. **Conclusions.** The scientific heritage of the scientist is systematized in the following directions: agronomy; economics and organization of agriculture; statistics; conducting and history of domestic agricultural research; methodology of scientific experiment and its mathematical substantiation. It is proved that M. Wolf became the founder, theorist, and practitioner of the introduction of planning in the development of agriculture in the UkrSSR, as well as market agricultural statistics.

Key words: agricultural research business, agricultural education, agronomy, agrarian economy, statistics, planning.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202009-10>

Бібліографія

1. Вергунов В.А. М. М. Вольф (1880–1933) — державний діяч, учений і один з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні. *Селекція і насінництво*: міжвід. темат. наук. зб.; УААН, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва. Харків, 2007. Вип. 94. С. 273–298.

2. Вольф Мойсей Михайлович (1882–1933): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1910–1933 роки; НААН, ДНСГБ; уклад. В.А. Вергунов, Т.Р. Грищенко; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ, 2011. 150 с.

3. Вольф М.М. Плановое размещение отраслей сельского хозяйства в связи с почвами: доклад. II Междунар. конгресс в г. Ленинграде, 25–31.07.1930. *Бюллетени почвовед.* Москва, 1930. № 1–4. С. 167–170.

4. Глязетдінова Т.Р. Забуті сторінки історії сільськогосподарської дослідної справи в Ук-

раїні — М. М. Вольф. *Актуальні питання історії науки і техніки*: матер. 6-ї Всеукр. наук. конф., 11–12 жовтн. 2007 р. Полтава, 2008. С. 22–24.

5. Глязетдінова Т.Р. М. М. Вольф — один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні. *Перспективні розробки науки і техніки — 2008*: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф., 7–15 лист. 2008 р. Перемишль, 2008. Т. 9. С. 30–32.

6. Грищенко Т.Р. Науково-організаційна діяльність М.М. Вольфа на Харківській обласній сільськогосподарській дослідній станції (1908–1919). *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 48. С. 55–59.

7. Труды сети коллективных опытов с минеральными удобрениями в Екатеринославской губернии. Харьков, 1910. Вип. 1. Ч. 1: Программа, методы организации и техника опытов; сост. Б.Н. Рожественский, М.М. Вольф, 149 с.